

Keeleteadlikkus ja keeltevahelise sarnasuse tunnetamine

I. Lähtekohti

Keeleteadlikkus on viimastel aastatel tõusnud tähelepanu keskmesse eriti keeleõppimise ja -omandamise ning keelepedagoogika kontekstis. Uue keele õppimine tugineb õpitava keele ning emakeele ja/või teiste varem õpitud keelte sarnasuse tunnetamisele. Tunnetatud sarnasus väljendab keeleõppija ja -kasutaja arusaama keeltevahelisest tegelikust sarnasusest, sellest, millised keelendid on tema arvates sarnased ja millised mitte ning milline on keeltevahelise sarnasuse aste. Keeltevahelise sarnasuse tunnetamine on paljuski individuaalne ning sõltub muu hulgas emakeelest, muudest varem õpitud keeltest, isiksuseomadustest ja mitmetest muudest teguritest. Tegemist on vähemalt osaliselt teadvustatud protsessiga: keelekasutajad on võimelised peegeldama oma tunnetusprotsessi, kuigi mitte alati korrektseid keeleteaduslikke termineid kasutades (vt nt Kaivapalu & Muikku-Werner 2010). Keeltevahelise sarnasuse teadvustatud (Kaivapalu & Martin 2014, 2015, 2017) ja teadvustamata (Kaivapalu & Jarvis 2019) tunnetamise uurimisega on lähiminevikus algust tehtud, kuid siiani ei ole käsitletud tunnetatud sarnasuse ja keeleteadlikkuse omavahelisi seoseid.

Käesolev kirjutis püüab seda tühikut täita keeltevahelise sarnasuse teadvustatud tunnetamist käsitleva uurimuse põhjal. Uurimuse eesmärk oli selgitada, kas ja kuidas erineb lähedaste sugulaskeelte sarnasuse tunnetamine juhul, kui üks keeltest, kas soome või eesti keel, on keelekasutaja emakeel, ja juhul, kui see on mõni varem õpitud keel nagu eestivenelastele eesti keel või soomerootslastele soome keel. Uurimus lähtub keeltevahelise sarnasuse astmestikust, mille Håkan Ringbom (2007: 5–7) on esitanud sarnasus-, kontrasti- ja nullsuhtest koosneva kontiinumi ning sarnasus- ja kontrastisuhte vahele jääva kontiinumi detailsemast taksonoomist (Kaivapalu & Martin 2014: 288–290). Sarnasuse astmestikku ja taksonoomiat on lähemalt tutvustatud 3. peatükis.

Antud artikkel otsib vastust küsimusele, milline on keeleteadlikkuse ja selle avaldumisvormide roll keeltevahelise sarnasuse tunnetamisel. Analüüs põhineb keeltevahelise sarnasuse teadvustatud tunnetamist mõõtvast tajutestis osalenute kommentaaridel, millega nad põhjendasid oma hinnanguid kahe keele sõnavormide sarnasuse astmele. Põhjalikumalt on uurimismeetodit ja osalejaid kirjeldatud artikli 4. peatükis.

Artiklis avaldatud mõtted visandati koos emeriitprofessor Maisa Martiniga esmakordselt konverentsi *L3 and Multilingualism* ettekandes 2018. aastal. Neid on edasi arendatud, mõeldes heale sõbrale, asjatundlikule kolleegile, ajakirja *Lähivõrdlusi. Lähivertailuja* toimetuskolleegiumi liikmele ja kauaaegsele toimetajale Johanna Laaksole, kes vaatamata arvukate keelte suurepärasele oskusele ja nende pidevale kasutamisele peab end siiski ükskeelseks soomlannaks ning kellele kuulub autori südamest tulev tänu juba üliõpilaspõlvest alguse saanud ühise teekonna eest.

2. Keeleteadlikkus

Viimase nelja kümnendi vältel keeleomandamise uurimises kajastamist leidnud keeleteadlikkust (*language awareness*) defineeritakse teadusühingu Association for Language Awareness kodulehel (www.languageawareness.org/?page_id=48) eksplitsiitse teadmisenä keelest, keele teadliku tajumisena ning keeletundlikkusena keele õppimises, õpetamises ja kasutuses. Kuigi eriti ingliskeelses terminikasutuses on ühelt poolt palju sünonüümsust ja teisalt varieeruvust, näeb enamik keele õppimise uurijatest keeleteadlikkust siiski laiemana *metalingvistilisest teadlikkusest* (*metalinguistic awareness*, ka *linguistic awareness* ja *metalinguistic knowledge*; vt nt Roehr 2007, Cenoz & Corter 2017, Andersen & Ruohotie-Lyhty 2019), mis keskendub teadlikkusele keelest kui süsteemist, keelestruktuuridest ning grammatika- ja keelekasutusreeglitest (Latomaa jt 2017: 13, Sopanen 2018), aga ka vormi ja tähenduse seostest (Jessner 2014: 177). Niisiis hõlmab metalingvistiline teadlikkus vaid ühe osa keeleteadlikkusest, eksplitsiitsed teadmised keelest. Antud artikli keskmes on keeleteadlikkuse mõlemad mõõtmed: lisaks süsteemi- ja struktuuriteadlikkusele ehk eksplitsiitsetele teadmistele keelest on oluline keele teadlik tajumine ning keeletundlikkus, mis antud uurimuses

väljendub keele ajaloolise, geograafilise ja sotsiaalse varieerumise tajumisenä. Keeleteadlikkust nähakse seega kui võimet teadlikult peegeldada keelt ja selle olemust (nt Byalystok & Ryan 1985), oskusena analüüsida ja võrrelda keelendeid, kasutada kõiki võimalikke vahendeid keele mõistmiseks ja loomeks, muu hulgas ka ilma keeleteaduslike termineid kasutamata. Keeleteadlikkus põhineb sageli mitme keele oskusel ja kasutamisel (*multilingual language/(meta)linguistic awareness*) ning on tihedalt seotud mitmikpädevuse mõistega (*multicompetence*, Cook 2016, Dewaele 2016): keelekasutaja tunnetuses on enam kui üks keelesüsteem, millele ta keeleainese analüüsimisel ja eri keelte väljendusvahendite võrdlemisel toetub. Ei ole siis üllatav, et uurimistulemused (Roehr 2007) osutavad tugevat seost metalingvistilise teadlikkuse ja sihtkeeleoskuse taseme vahel: mitmekeelse õppija kasutuses on enam ressursse kui õppijal, kellel puuduvad sihtkeele õppimise kogemused. Kuna keeleoskuse areng saab alguse keeltevahelise sarnasuse tunnetamisest, on oluline selgitada, millised on keeleteadlikkuse ja sarnasuse tunnetamise seosed.

Traditsiooniliselt eristatakse nelja metalingvistilise teadlikkuse avaldumisvormi (Tunmer jt 1988): fonoloogia-, leksika-, süntaksi- ja pragmaatikateadlikkus. Neist kaks esimest toimivad käsikäes, võimaldades keeleüksuste segmenteerimise ja sünteesi teel keeletöötlust, st keele mõistmist ja loomet. Eriti oluline roll on fonoloogia- ja leksikateadlikkusel lugemisoskuse kujunemisel ja arenemisel. Süntaksiteadlikkus hõlmab keele struktuuri ja eeldab grammatika- ja pragmaatikareeglite rakendamist. Pragmatikateadlikkus tähendab teadlikkust lausetevahelistest seostest ning teksti- ja kasutuskontekstist (Lena 2020). Uurimustes eesti ja soome morfoloogiliste vormide sarnasuse tunnetamisest (Kaivapalu & Martin 2014, 2015, 2017) on tõusnud esile nn pindmine (*surface*) ehk fonoloogia- ja ortograafiateadlikkus, morfoloogia- ja paradigmateadlikkus ning pragmaatikateadlikkus ehk teadlikkus lähtekeele ajaloolisest, geograafilisest ja sotsiaalsest varieerumisest ning keelendite kasutuskontekstist. Nende uurimuste tulemused toetavad seega metalingvistilise teadlikkuse senist kategoriseerimist. Fonoloogia- ja ortograafiateadlikkus vastab üldjoontes fonoloogia- ja leksikateadlikkusele, teadlikkus keele ajaloolisest, geograafilisest ja sotsiaalsest varieerumisest pragmaatika-teadlikkusele, kuigi on sellest antud uurimuse fookusest tulenevalt kitsam. Kuna tegemist oli morfoloogiliste vormide sarnasuse tunnetamisele

keskenduva uurimusega, on küll oluline võrreldavate vormide kasutus-kontekst, kuid lause- ja tekstikontekstiga seonduv jääb antud uurimusest väljapoole. Samal põhjusel, aga ka uuritavate keelte morfoloogiakesksuse ja morfoloogilise mitmekesisuse tõttu on süntaksiteadlikkuse asemel tähelepanu all morfoloogia- ja paradigmateadlikkus.

Metalingvistilise teadlikkuse kategooriate loend vastab seega üld-joontes keeletasandite loendile. Kas keele struktuuri eri osad on teadlikkusele kuidagi eri viisil avatud, jääb edasise uurimise teemaks.

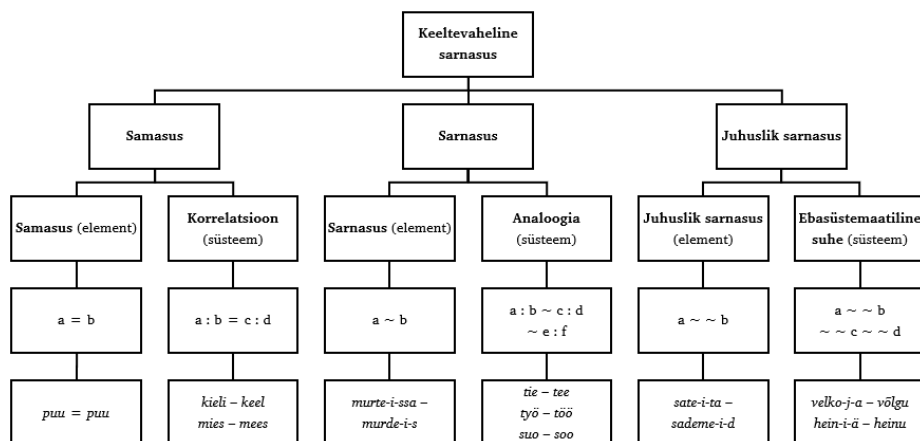
3. Keeltevahelise sarnasuse taksonoomia

Tuntuim keeltevahelise sarnasuse käsitlus (Ringbom 2007) teeb vahet ühelt poolt *objektiivse* ehk *tegeliku* ning teisalt *subjektiivse* ehk *tunnetatud* ja *oletatava sarnasuse* vahel (põhjalikumad eestikeelset ülevaadet keeltevahelise sarnasuse mõistetest ja terminitest vt Kaivapalu & Martin 2015: 76–78). Tegelik sarnasus on lingvistiline mõiste ning peegeldab keelesüsteemide sarnasust. Tegelik sarnasus on sümmeetriline, st keel A on keelega B sama sarnane kui keel B keelega A, ega muutu ajas koos keeleoskuse arenguga (Ringbom & Jarvis 2009: 107). Tunnetatud sarnasus väljendab keeleõppija vaatenurka ning on seega psühholingvistiline ilming. Tunnetatud sarnasus ei tarvitse tingimata olla sümmeetriline: keele A kasutajal võib sarnasuse tunnetamine keelte A ja B vahel olla hõlpsam kui keele B kasutajal. Lisaks on tunnetatud sarnasus väga individuaalne ning sõltub õppija isiksuseomadustest, varasemast keeleõppekogemusest, sihtkeeleoskuse tasemest ja paljudest muudest teguritest. Tunnetatud sarnasus on oluline eelkõige sihtkeele mõistmisel, tunnetatud sarnasusel põhinev oletatav sarnasus aga keeleloomes. On märkimisväärne, et kuigi kontseptuaalsel tasandil räägitakse enamasti keele kui terviku sarnasusest teise keele kui tervikuga, siis operatsionaliseerimisel realiseerub keeltevaheline sarnasus keelendite või mallide sarnasusena. Käesolevas artiklis keskendutakse morfoloogiliste vormide ja muutemallide sarnasusele.

Tunnetatud sarnasuse kõige olulisem mõõde on keeltevahelise sarnasuse aste, kontiinum sarnasusest nullsuhteni (Ringbom 2007: 5–7). Sarnasussuhte korral tajutakse sihtkeele keelendit või malli formaalselt ja/või funktsionaalselt samasugusena kui lähtekeel(t)es. Ka kontiinumi

teine äärmus, nullsuhe, ei tähenda, et lähte- ja sihtkeeles ei oleks midagi sarnast. Võrreldavate keelenähtuste üldistusaste võib olla lihtsalt nii kõrge, et ilma selgituste ja tähelepanu juhtimiseta ei õnnestu õppijal keeltevahelist sarnasust märgata. Sarnasus- ja nullsuhte vahele jääva kontrastisuhte korral on tegemist kahes keeles põhimõtteliselt sarnase nähtusega, kuid õppija tunnetab lähte- ja sihtkeele vahel siiski olulist erinevust. Näiteks eesti keeles muutumatu *nud-* ja soome keeles mitmuse vorme omava *nUt*-kesksõna kasutamisel võib sugulaskeele õppija olla teadlik nende keelendite sarnasest funktsioonist ja toimimisviisist, kuid siiski kogeda raskusi sihtkeelepärase vormi produtseerimisel.

Tunnetatud sarnasuse täpsem mõõtmine eeldab sarnasuse ja kontrastisuhte vahele jääva kontiinumi veelgi detailsemat liigendamist, arvestades kaht parameetrit: ühelt poolt kahe võrreldava elemendi omavahelist kaugust ja teisalt elementide abstraktset vs. konkreetset olemust (joonis 1).

Joonis 1: Keeltevahelise sarnasuse taksonoomia sarnasussuhtest kontrastisuhteni (Kaivapalu & Martin 2014: 288–290)

Joonisel kujutatud konkreetse elemendi ja abstraktse suhte opositsioon on võrreldav Ringbomi (2007: 54–58) *elemendi (item)* ja *süsteemi (system)* ülekandega. Element märgib individuaalset materiaalselt keeleüksust (nt häälik, täht, morfeem, sõna, fraas, lause) ning süsteem on määratletud vormide paradigmaatilise ja süntagmaatilise organiseerimise, aga ka tähenduste ja vormide seostamise põhimõtete võrgustikuna. Konkreetne visuaalne või auditiivne sarnasus lähte- ja sihtkeele elemen-

tide vahel loob eelduse hääliku, sõna, tähenduse jne ülekandeks. Elementide sarnasuse tunnetamiseks peavad kahe keele hääliku- või tähejärjendid olema õppijale korruga kättesaadavad, et neid oleks võimalik kognitiivselt seostada. Elementide sarnasus ei ole üldjuhul piisav selleks, et tunnetada keelesüsteemide sarnasust, mis hõlbustab tunduvalt sihtkeele kasutust ning on seetõttu sageli eksplitsiitse õpetamise objekt. Piisava kokkupuute korral sihtkeelega võivad õppijad tunnetada ka keelesüsteemide sarnasust, kuid võime seda teha varieerub indiviiditi (Kaivapalu & Martin 2015: 80–81).

Eri tüüpi sarnasuse tunnetamine nõuab erinevaid tunnetuslikke ressursse ja oletatavasti ka eri laadi keeleteadlikkust. Ortograafilise sarnasuse tunnetamisel vajatakse teistsugust kognitiivset võimekust ja oskusi ning keeleteadlikkust kui fonoloogilise sarnasuse tunnetamisel: kirjalikus keelekasutuses on võimalik loetu juurde tagasi tulla ja see uuesti üle lugeda, suulises keelekasutuses üldjuhul mitte. Morfoloogia-teadlikkus võib piirduda morfoloogia kategooriate ja vormide funktsioonidega, aga hõlmata ka laiemat üldistusoskust eeldavat teadlikkust muu-teparadigmast, pragmaatikateadlikkus sisaldada lisaks üldkeelele teadmisi muudest allkeeltest ja keelendite kasutuskontekstidest.

4. Uurimismaterjal ja meetod

Käesoleva analüüsi aluseks olev uurimismaterjal on kogutud teadvustatud tunnetatud keeltevahelist sarnasust mõõtva tajutesti abil (vt testist lähemalt eesti keeles Kaivapalu & Martin 2015). Test sisaldas 48 paari eesti ja soome keeles sama või lähedase tähendusega ning samas käändevormis sõnu, mida uurimuses osalejatel paluti hinnata kolmeastmelisel Likerti skaalal täiesti sarnaseks, üsna sarnaseks või erinevaks. Uurimuses osales neli sihtrühma (tabel 1):

Rühm	Osalenute arv	K1	K2
Eestlased (E)	109	eesti	
Eestivenelased (V)	80	vene	eesti
Soomlased (S)	115	soome	
Soomerootslased (R)	108	rootsi	soome

Tabel 1: Uurimuses osalenud sihtrühmad

Neist kahele rühmale olid võrreldavad eesti ja soome keel esimesed keeled ning kahele teised keeled, mille oskus oli vähemalt B2-tasemel. Keegi osalejatest ei olnud õppinud testi sihtkeelt (soomlastele ja soomerootslastele eesti keel, eestlastele ja eestivenelastele soome keel) ega elanud sihtkeelses keskkonnas. Kõik uurimuses osalejad olid erinevate erialade üliõpilased ning olid õppinud ja oskasid mitmeid keeli.

Testisõnade valik põhineb eesti ja soome muutemorfoloogia tüpoloogilisel võrdlusel (Remes 2009) ning lähtub joonisel 1 esitatud taksonoomiast, väljendades taksonoomia samasus- ja sarnasussuhteid, elementide juhuslikku sarnasust ning süsteemitasandi ebasüsteematilisi suhteid. Sõnapaaride tegeliku morfoloogilise sarnasuse aste väljendub tüve- ja formatiiviallomorfide kombinatsioonides, varieerudes samasusest juhusliku sarnasuseni. Testisõnapaaride sarnasuse kontiinum on kolmeosaline: samasus, sarnasus ja juhuslik sarnasus.

Sõnapaari esimene sõna oli testis lähte- ja teine sihtkeelne, st eesti- ja venekeelsete vastajate testides eestikeelne, soome- ja rootsikeelsete vastajate testides soomekeelne. Et osalejad keskendusid maksimaalselt sarnasuse tunnetamisele, teavitati neid testi juhendis sõnapaare moodustavate eesti ja soome sõnade morfoloogilisest ja semantilisest sarnasusest.

Tunnetatud sarnasuse mõõtmiseks töötati välja sarnasusindeks: (*Index of Perceived Similarity*, IPS), mille suurus näitab tunnetatud sarnasuse astet – mida kõrgem on indeks, seda enam sarnasust tunnetati. Indeksi arvutamisel sai iga vastus *täiesti sarnane* kaks punkti, vastus *üsna sarnane* ühe punkti ja vastus *erinev* null punkti. Seejärel iga sõnapaari punktid summeeriti ning arvutati välja vastuste *samasugune*, *üsna samasugune* ja *erinev* punktisummad, mis omakorda liideti. Osalejate rühmade veidi erineva suuruse tõttu on tulemused kaalutud, st jagatud osalejate arvuga ja korrutatud sajaga (tabel 2).

Osalejate rühmad emakeeliti	Vastuste arv (kaalutud)			Tunnetatud sarnasuse in- deks
	Samasugune	Üsna sama- sugune	Erinev	
Soomlased	1684,3	1631,3	1424,3	5017,4
Eestlased	1125,7	2027,5	1550,5	4370,6
Soomerootslased	1662,0	1824,1	1313,9	5148,1
Eestivenelased	1091,3	1777,5	1928,8	3960,0

Tabel 2: Vastuste *samasugune*, *üsna samasugune* ja *erinev* arv ning tunnetatud sarnasuse indeks osalejarühmade kaupa

Tabelis 2 esitatud tulemustest nähtub, et rootsi- ja soomekeelsed uurimuses osalejad tunnetavad eesti ja soome keele morfoloogiliste vormide sarnasust eesti- ja venekeelsetest osalejatest märgatavalt paremini. Soome keelt esimese ja teise keelena kasutajate vahel märkimisväärseid erinevusi ei ole: tähelepanu võiks juhtida vaid rootsikeelsete osalejate üsna samasuguste vastuste veidi suuremale hulgale võrreldes soomekeelsete osalejatega. Eestikeelsed vastajad seevastu peavad sõnapaare pigem üsna samasuguseks kui samasuguseks või erinevaks ehk keskenduvad n-ö keskmisele, venekeelsed aga näevad rohkem erinevusi.

Et selgitada, millised tegurid sarnasuse tunnetamist mõjutavad, paluti osalejatel oma valikuid põhjendada. Valikute tagapõhja oli võimetus avada emakeeles, kuid siiski oli suurem osa soomerootslaste vastustest soome- ja kõik eestivenelaste vastused eestikeelsed. Need osalejate algsel kujul esitatud kommentaarid on järgneva analüüsi aluseks. Keelelise mitmekesisuse huvides on soomerootslaste kommentaaridest valitud näideteks rootsikeelsed, mis sisult siiski kuidagi ei erine nende soomekeelsetest kommentaaridest.

5. Keeleteadlikkuse avaldumisvormid sarnasuse tunnetamisel

5.1. Fonoloogia- ja ortograafiateadlikkus

Fonoloogia- ja ortograafiateadlikkus ilmneb sõnavormide auditiivsel või visuaalsel võrdlemisel ning väljendub hääliku või tähe või nende järjendite sarnasuse või erinevuse tunnetamises. Tegemist on keele pindtasandi-

ga, seetõttu on seda tüüpi keeltevahelist sarnasust nimetatud ka pindmiseks (*surface*) sarnasuseks. Fonoloogia- ja ortograafiateadlikkust osutavaid kommentaare esineb kõikides osalejate rühmades:

- (1) *Samanlainen sana, mutta vain hieman lyhyemmät konsonantit ja puuttuva vokaali.* (tyttäre-lle – tütre-le) (S)
'Samasugune sõna, aga ainult natuke lühemad konsonandid ja puuduv vokaal.'
- (2) *Nörk või tugev -t on ikkagi sama, ja hääldus võib näiteks sama olla* (kala-d – kala-t) (E)
- (3) *Iuttal låter de lika* (setele-j-ä – sedele-i-d) (R)
'Häälduses kõlavad samamoodi'
- (4) *Ainult üks täht on lisatud* (sinis-te – sinis-te-n) (V)

Kui soomlaste, eestlaste ja soomerootslaste kommentaarides esineb fonoloogia- ja ortograafiateadlikkust osutavaid mõtteid võrreldes muid teadlikkuse avaldumisvorme väljendavate kommentaaridega suhteliselt vähe, siis eestivenelaste vastustes on fonoloogia- ja ortograafiateadlikkust osutavad kommentaarid valdavad.

5.2. Morfoloogia- ja paradigmateadlikkus

Morfoloogiateadlikkus väljendub muutevormi struktuuri tunnetamises, teadmises, et käändevorm koosneb tüvest ja muuteformatiividest ehk tunnustest ja lõppudest. Ka sellele teadlikkusekategoriale viitavaid kommentaare esineb kõikide osalejate rühmade testivastustes:

- (5) *Pääte sama, mutta sanan vartalo erilainen* (nope-i-ille – nobeda-i-le) (S)
'Lõpp sama, aga sõna tüvi erinev.'
- (6) *Sõnatüvi jääb samaks, käändelõpud erinevad* (linde-lintu-ja) (E)
- (7) *Ändelserna låter olika* (järve-en – järve) (R)
'Lõpud kõlavad erinevalt'
- (8) *Alalütleva lõpud natuke erinevad* l = illa (illä) (ves-i-llä – ve-te-l) (V)

Esitatud näidetes piirdub morfoloogiateadlikkus võrreldavate testisõnade vormidega. Seda teadlikkuse kategooriat esindavad kommentaarid on eestlaste testivastustes valdavad. Üsna rohkelt, kuid siiski vähem kui fonoloogia- ja ortograafiateadlikkusele viitavaid kommentaare, esineb morfoloogiateadlikkust osutavaid kommentaare eestivenelaste vastustes. Soomerootslaste puhul ei piirdu võrdlus ainult soome ja eesti testisõnadega, vaid eesti keele sõnavorme võrreldakse ka skandinaavia keeltega:

- (9) lintuja *flera*. Linde – *ser ut som svenska/norska*, en lind, flera linde. (lintu-j-a – linde) (R)
'*lintuja* mitu. *Linde* – näeb välja nagu rootsi/norra, üks *lind*, mitu *linde*'
- (10) till land/länder -ssE till, i (ma-i-hin – maa-de-sse) (R)
'juurde *maa/maad* -ssE juurde, sisse'

Viimases näites on eesti illatiivi *sse*-tunnus seostatud ilmselt soome inessiivi *ssa*-tunnuse vahendusel rootsi kohta väljendavate eessõnadega *till* ja *i*.

Soomlaste, eestlaste ja soomerootslaste kommentaaridest nähtub, et uurimuses osalejad on teadlikud muutemorfoloogia paradigmaatilisusest, seostest muutevormide ja grammatiliste kategooriate vahel.

- (11) *Suomessa voi sanoa myös saarten, tämä lisää yhtäläisyyttä* (saar-i-en – saar-te) (S)
'Soome keeles võib öelda ka *saarten*, see lisab sarnasust'
- (12) *Eesti keeles on olemas maisse, aga kasutatakse harva, ja käändelõpp on erinev* (maa-de-sse – ma-i-hin) (E)
- (13) *Tuvan är en böjning, toa ser ut som en grundform.* (tuva-n – toa) (R)
'*Tuvan* on käändevorm, *toa* näeb välja nagu põhivorm.'

Eestivenelaste kommentaarides seevastu viiteid paradigmateadlikkusele ei esine.

5.3. Pragmatikateadlikkus

Paradigmatiadlikkus on tihedalt seotud pragmatikateadlikkusega, teadlikkusega keelekasutusest, keelendi ajaloolisest, geograafilisest ja sot-

siaalsest varieerumisest. Soomlaste ja soomerootslaste kommentaarides põhjendatakse sarnasuseastme valikut enamasti viidates paralleelvormile soome kõnekeeles või murretes või pelgalt sarnasusele kõnekeelse või murdevormiga. Ka vana soome kirjakeel võib esineda võrdlusalusena.

- (14) *Lähes identtinen suomen puhekielen lehtii-muodon kanssa.*
(leht-i-ä – lehti) (S)
'Peaaegu identne soome kõnekeele *lehtii*-vormiga.'
- (15) *Kuulostaa suomalaiselta slangi-ilmaisulta.* (län-te-en – lään-de) (S)
'Kõlab nagu soome slängiväljend.'
- (16) *Murremaista suomea.* (hein-i-ä – heinu) (S)
'Murdeline soome keel'
- (17) *Kuulostaa vanhalta suomalaiselta inessiiviltä.*
(silm-i-ssä – silmi-s) (S)
'Kõlab vana soome inssiivina'
- (18) *Som i talspråk med en liten tvist.* (punais-i-a – punase-i-d) (R)
'Nagu kõnekeeles väikese vaidlusega.'
- (19) *kuningail låter som en slang version av kuninkailla.*
(kuninka-i-lla – kuningai-i-l) (R)
'*kuningail* kõlab nagu *kuninkailla* slängiversioon.'
- (20) *Låter som olika dialekter.* (hein-i-ä – heinu) (R)
'Kõlab nagu erinevad murded'
- (21) *Åbo-finska* (raamatu-st – raamatu-sta) (R)
'Turu soome keel'

Kuna eesti keeles ei ole kirja- ja kõnekeele erinevus nii suur ning murded ei ole sama üldiselt kasutusel kui soome keeles, esineb eestlaste kommentaarides vaid üksikuid viiteid eesti murretele:

- (22) *Sõna põhivorm sama, lisaks peaks lõunaeesti murrakus olema heini.*
(heinu – hein-i-ä) (E)

Eestivenelaste kommentaarides ei mainita aga eesti kõne- või murdekeelt üldse.

6. Kokkuvõte ja järeldused: sarnasuse tunnetamise kumulatiivsus

Kokkuvõtlikult võib eri emakeelega vastajarühmade keeleteadlikkuse kategooriate jaotuvust visualiseerida joonise 2 abil, milles värvi tumedus näitab keeleteadlikkuse kategooria esinemise rohkust:

	Fonoloogia- ja ortograafia-teadlikkus	Morfoloogia-teadlikkus	Paradigma-teadlikkus	Pragmatika-teadlikkus	Võrdlus enam kui ühe keelega
Soomlased	X	X	X	X	
Eestlased	X	X	X	X	
Soome-rootslased	X	X	X	X	X
Eesti-venelased	X	X			

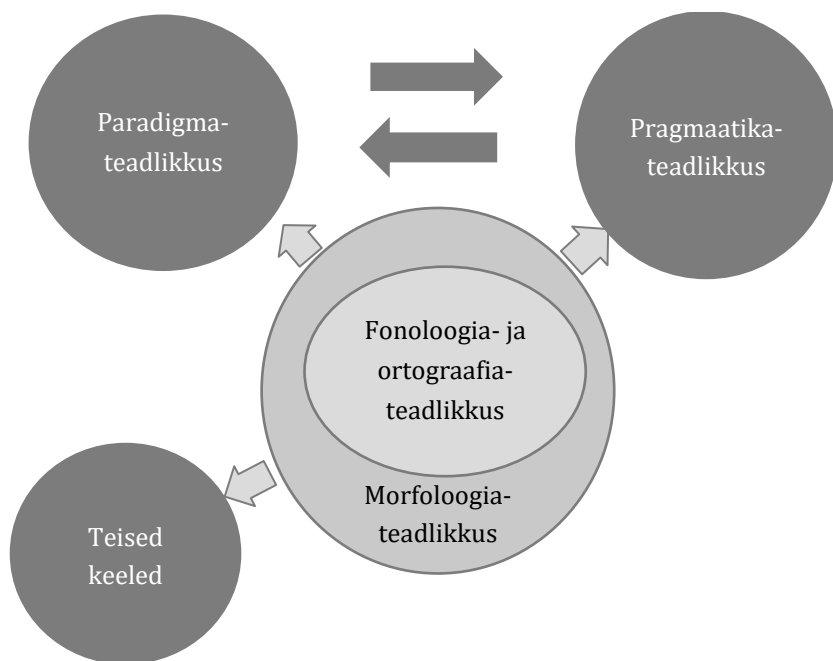
Joonis 2: Eri emakeelega vastajarühmade keeleteadlikkuse kategooriate jaotuvus

Jooniselt on näha, et soomlased toetuvad eesti ja soome keele sarnasuse tunnetamisel kõikidele teadlikkusekategooriatele: fonoloogia- ja ortograafiateadlikkusele, morfoloogia- ja paradigmateadlikkusele ning teadlikkusele keelekasutuskontekstist, st soome keele ajaloolisest, geograafilisest ja sotsiaalsest varieerumisest. Soomerootslaste testitulemused ja valikute kommentaarid on üsna sarnased soomlastega, vaid vana soome keelt ei mainita võrdlusalusena. Lisaks on soomerootslastel tänu ühistele tüvedele eesti keelega võimalus võrrelda eesti keele vormi mitte ainult soome keelega, vaid ka oma emakeelega, rootsi keelega, ja nii annab mitmikpädevus sarnasuse tunnetamisel eelise. Eestlased tuginevad eesti ja soome vormide sarnasuse tunnetamisel fonoloogia- ja ortograafiateadlikkusele ning tõenäoliselt eesti emakeeleõpetuse morfoloogiakesksuse tõttu eriti ulatuslikult morfoloogia- ja paradigmateadlikkusele. Emakeele geograafilisele varieeruvusele viitavaid kommentaare esineb eestlaste

testivastustes vaid üksikuid, viited ajaloolisele ja sotsiaalsele varieeruvusele puuduvad üldse. Eestivenelaste eesti ja soome sõnavormide võrdlus põhineb fonoloogia- ja ortograafia- ning morfoloogiateadlikkusel, kuid laiem arusaam muutevormide paradigmasisestest seostest nende kommentaarides ei peegeldu. Ilmselt eesti ja vene keele ortograafiasüsteemide erinevuse tõttu on eestivenelaste kommentaaride keskmis kirjalik keelekasutus. Kuna ükski eestivenelastest ei kommenteerinud oma valikuid emakeeles, vene keeles, on nende vastused ka suhteliselt napsõnalised. Võib oletada, et emakeeles oleks oma tegevuse peegeldamine ja valikute põhjendamine olnud mitmetahulisem ja enam sügavuti minev.

Uurimuses osalejate kommentaarid, milles viidatakse enam või vähem sarnastele või erinevatele häälikutele/tähtedele või sõnaosadele, peegeldavad joonisel 1 kujutatud keeltevahelise sarnasuse taksonoomia pindtasandi elemendipõhise sarnasuse tunnetamist. Ka viited sõnatüvede ja morfoloogiliste formatiivide sarnasusele või erinevusele annavad tunnistust keeleelementide sarnasuse tunnetamisest. Seevastu paradigma-teadlikkus, muuteparadigma sisene sõnavormide võrdlemine võimaldab tunnetada keelesüsteemide sarnasust ja erinevust, korrelatsiooni ja analoogiat. Pragmatikateadlikkus, teadlikkus keele ajaloolisest, geograafilisest ja sotsiaalset varieerumisest ning keelendite kasutuskontekstist loob aluse ka juhuslikuma elementide ja süsteemitasandi suhete sarnasuse tunnetamiseks.

Seega saab uurimustulemuste valguses rääkida keeleteadlikkuse kategooriate kumulatiivsusest keeltevahelise sarnasuse tunnetamisel (joonis 3).

Joonis 3: Keeleteadlikkuse kategooriate kumulatiivsus keeltevahelise sarnasuse tunnetamisel

Keeleteadlikkuse kategooriate kumulatiivsuse all peetakse silmas kategooriate kuhjumist: mida rohkem erinevaid keeleteadlikkuse kategooriaid on kasutusel, seda erinevamat tüüpi sarnasust on võimalik tunnetada ja seda rohkem tunnetatud keeltevahelist sarnasust on keelekasutaja käsutuses. Eestivenelased, kes toetusid fonoloogia- ja ortograafia ning morfoloogiateadlikkusele, tunnetasid vähem keeltevahelist sarnasust kui ülejäänud uurimuses osalejate rühmad. Soomlaste ja soomerootslaste, kelle kasutada oli kogu keeleteadlikkuse skaala, soomerootslastel lisaks mitmikpädevuse tõttu võrdlusvõimalus kahe keelega, tunnetatud sarnasuse indeks oli märkimisväärselt kõrgem kui eestlastel ja eestivenelastel. Eestlased toetusid muudest rühmadest enam morfoloogia- ja paradigma-teadlikkusele, kuid Eesti Soomest erinev keelesituatsioon ei võimalda neil kasutada samal määral keele mitmekesisest varieerumisest tuleneva pragmatikateadlikkuse eeliseid ning seetõttu tunnetavad nad keeltevahelist sarnasust piiratumalt.

Mida paremini keelekasutajad suudavad liikuda keeleteadlikkuse eri kategooriate vahel, seda paremini tunnetavad nad keeltevahelist sarnasust ja seda rohkem vahendeid on neil sihtkeele mõistmiseks ning seda kaudu keeleloomeks ja keele õppimiseks. Eri sarnasusetüüpide tunnetamine nõuab eri tüüpi keeleteadlikkust. Metalingvistilise teadlikkuse avaldumisvormid fonoloogia- ja ortograafiateadlikkus on omane enamikule keelekasutajatest. Seevastu abstraktsema ja juhuslikuma keeltevahelise sarnasuse tunnetamise eelduseks olev keeleteadlikkus laiemas mõttes, mis avaldub paradigma- ja pragmaatikateadlikkusena, vajab süstemaatilisemat ja teadlikumat arendamist.

Kirjandus

- Andersen, Line & Maria Ruohotie-Lyhty. 2013. Mitä on kielitietoisuus ja miten se näkyy koulussa? www.kieliverkosto.fi/fi/journals/kieli-koulutus-ja-yhteiskunta-maaliskuu-2019/mita-on-kielitietoisuus-ja-miten-se-nakyy-koulussa.
- Byalystok, Ellen & Ellen B. Ryan. 1985. Toward a definition of metalinguistic skill. *Merrill-Palmer Quarterly* 31 (3). 229–251.
- Cenoz, Jasone, Durk Corter & Stephen May (toim.). 2017. *Language awareness and multilingualism. Encyclopedia of language and education*. Berlin: Springer.
- Cook, Vivian. 2016. Premises of multi-competence. In Vivian Cook, Li Wei (toim.), *The Cambridge Handbook of Linguistic Multi-Competence*, 1–25. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dewaele, Jean-Marc. 2016. Multicompetence and personality. In Vivian Cook, Li Wei (toim.), *The Cambridge Handbook of Linguistic Multi-Competence*, 403–419. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jessner, Ulrike. 2014. On multilingual awareness or why the multilingual learner is a specific language learner. In Mirosław Pawlak, Larissa Aronin (toim.), *Essential Topics in Applied Linguistics and Multilingualism. Studies in Honour of David Singleton*, 175–184. Heidelberg: Springer.
- Kaivapalu, Annkatrin & Maisa Martin. 2014. Measuring Perceptions of Cross-Linguistic Similarity between Closely Related Languages: Finnish and Estonian Noun Morphology as a Testing Ground. In Heli Paulasto, Lea Meriläinen, Helka Riionheimo, Maria Kok (toim.), *Language Contacts at the Crossroads of Disciplines*, 283–318. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.

- Kaivapalu, Annekatrin & Scott Jarvis. 2019. Unconscious perceiving of cross-linguistic similarity in inflectional morphology. *Eurosla 29. The 29th conference of the European Second Language Association. Book of abstracts*, 166. Lund: Lund University.
- Kaivapalu, Annekatrin & Maisa Martin. 2015. Kuidas mõjutab emakeel keeltevahelise sarnasuse tunnetamist. *Emakeele Seltsi aastaraamat* 60. 74–100.
- Kaivapalu, Annekatrin & Pirkko Muikku-Werner. 2010. Reseptiivinen monikielisyys: miten suomenkielinen oppija ymmärtää viroa äidinkielenä pohjalta? *Lähivõrdlusi. Lähivertailuja* 20. 68–96.
- Kaivapalu, Annekatrin & Maisa Martin. 2017. Perceived similarity between related languages: strings of letters or morphological units? *Nordic Journal of Linguistics* 40 (2). 149–174.
- Lilja, Niina, Emilia Luukka & Sirkku Latomaa. 2017. Kielitietoisuus eriarvoistumiskehitystä jarruttamassa. In Sirkku Latomaa, Emilia Luukka, Niina Lilja (toim.), *Kielitietoisuus eriarvostuvassa yhteiskunnassa – Language awareness in an increasingly unequal society*, 11–29. Jyväskylä: AFinLA.
- Lena, Ludovica. 2020. Referent introducing strategies in advanced L2 usage. A bi-directional study on French learners of Chinese and Chinese learners of French. In Jonathon Ryan & Peter Crosthwaite (toim.), *Referring in a Second Language. Studies on Reference to Person in a Multilingual World*, 164–183. London: Routledge.
- Remes, Hannu. 2009. *Muodot kontrastissa. Suomen ja viron vertailevaa taiputusmorphologiaa*. Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 90. Oulu: Oulun yliopisto.
- Ringbom, Håkan. 2007. *Cross-linguistic similarity in language learning*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Ringbom, Håkan & Jarvis, Scott. 2009. The importance of cross-linguistic similarity in foreign language learning. In Michel H. Long & Catherine J. Doughty (toim.), *Handbook of Language Teaching*, 106–118. Oxford: Blackwell.
- Roehr, Karen. 2007. Metalinguistic knowledge and language ability in university-level L2 learners. *Applied Linguistics* 29 (2). 173–199.
- Sopanen, Pauliina. 2018. Kielitietoisuus uudessa varhaiskasvatussuunnitelmassa. jyx.jyu.fi/handle/123456789/58299
- Tunmer, William E., Herriman, Michael L., & Nesdale, Andrew R. 1988. Metalinguistic abilities and beginning reading. *Reading Research Quarterly* 23 (2). 134–158. doi.org/10.2307/747799.